

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІДЕР ЯК ГЛАВА ДЕРЖАВИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ КОНСТРУКТ, КОНСТИТУЦІЙНЕ ВТІЛЕННЯ, ПРАВОВИЙ СТАТУС

Аналізується інститут глави держави у контексті національного лідерства. Зокрема, глава держави розглядається як статус національного лідера, котрим вважається монарх чи президент. Приділяється також увага співвідношенню категорій «інститут глави держави» і «статус глави держави».

Ключові слова: глава держави, республіка, монархія, монарх, президент, король.

Одним з головних напрямів становлення та розвитку України як демократичної, соціальної, правової держави є визначення ролі та місця глави держави в механізмі здійснення державної влади. Інститут глави держави в Україні має бути не лише гарантом конституційних засад і державного ладу, а й стати інтеграційним інститутом у системі органів державної влади.

Сформований відповідно до Конституції України та чинного законодавства, інститут глави держави не лише став відображенням суспільних відносин, що склалися в 1992 – 1996 рр., а й врахував міжнародний досвід функціонування подібних інститутів державної влади. Різні точки зору, що існують у науковій літературі та політичному житті навколо інституту глави держави, свідчать про їх певну дискусійність. Однак кількість наукових праць, які тією чи іншою мірою стосуються цього інституту, наразі досить обмежена і далеко не завжди вони мають фундаментальний характер. Так, зокрема, ще до жовтневої революції 1917 р. вчені здебільшого досліджували окремі елементи функціонування та формування інституту монарха або розглядали главу держави виключно як главу виконавчої влади. У радянські ж часи інститут глави держави або взагалі розглядався як елемент, що притаманний виключно буржуазним державам, або ж досліджувався крізь призму особливостей окремого регіону. Проте вже наприкінці існування СРСР з'явилися праці, що

інакше аналізували інститут глави держави. Зокрема, з появою в СРСР інституту президента країни з'явилися праці, що аналізували означену категорію. Наприклад, це дослідження таких вчених, як Е. Георгіян, Б. Лазарєв, В. Чернега, З. Черніловський та ін.

У пострадянську добу деякі концептуальні засади, напрями й тенденції розвитку окремих інститутів механізму держави також стали об'єктом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних учених, про що свідчить низка монографічних досліджень, конференцій, наукових семінарів та «круглих столів» останніх років. Різні аспекти інституту глави держави досліджували українські та російські правознавці Ю. Коломієць, В. Погорілко, М. Сахаров, С. Серьогіна, В. Скрипнюк, О. Скрипнюк, В. Чиркін, В. Шаповал та ін. Серед українських науковців помітні різні підходи до характеристики цього інституту і, насамперед, його місця в конституційно визначеному механізмі здійснення державної влади. Усе це зумовило необхідність комплексного теоретичного дослідження цього інституту та порівняння правових засад з практикою їх реалізації, враховуючи досвід зарубіжних країн та численні спроби вдосконалення відповідних правових норм у ході реформування політичної системи України. Саме тому мета нашого дослідження буде полягати в розкритті природи інституту глави держави як статусної характеристики національного лідерства.

Для досягнення цієї мети потрібно вирішити такі взаємопов'язані дослідницькі завдання: по-перше, загалом охарактеризувати державу та її лідера; по-друге, розкрити природу національного лідера як теоретичний конструкт, що виявляється крізь відповідну форму правління; по-третє, проаналізувати основні конституційні втілення національного лідерства; по-четверте, дослідити інститут глави держави в його співвідношенні з інститутом національного лідера; по-п'яте, розкрити природу правового статусу глави держави.

Щоб реалізувати поставлені завдання, слід згадати, що держава – це публічний, політико-територіальний механізм організації суспільства, що має

суверенітет, який забезпечується за допомогою права та спеціальної системи податків і зборів.

Однією з ознак держави є її публічність, що виражається, перш за все, у певних символах держави, на чому свого часу наголошувала американська дослідниця Барбара Келерман: «У нашому політичному житті існує певна ступінь символізму» [8, с. 12]. Зазначені символи можуть бути як офіційними, так і неофіційними. До офіційних символів можна віднести герб, гімн, прапор, девіз тощо. Неофіційними символами є назва держави та державний лідер. В останньому випадку розуміється король, президент, прем'єр-міністр, генеральний секретар, аятола тощо. У державному апараті такий лідер обіймає посаду глави держави, голови уряду, спікера парламенту тощо. Головне призначення державного лідера – очолювати державний механізм.

Проте далеко не завжди державний лідер може бути національним (народним) лідером. Щоб зрозуміти різницю між ними, слід звернутися до історії феодального суспільства.

Категорія «національний лідер», на нашу думку, є прямим нащадком категорії «суверен усього народу». У феодальну епоху «сувереном усього народу», його керманічем був монарх. Видатний французький історик М. Блок, досліджуючи феодальну монархію, зазначав: «...будучи керівником народу в усій його сукупності, монарх, крім того, поступово перетворювався на верховного сеньйора безлічі васалів, а через них – іще більш незліченої кількості дрібних залежних людей» [1, с. 392]. І ще: «...повсюди ця феодалізація королів давала їм неабиякі вигоди. Там, де йому вже не вдавалося командувати як главі держави, король, принаймні, міг застосувати зброю васального права, що живилося тоді найсильнішим почуттям, яке панувало у сфері людських стосунків. У «Пісні про Роланда» за кого герой воює – за свого суверена чи за сеньйора, якому він дав присягу на вірність? Безперечно, що він цього не знає й сам. Але він воює з таким самозреченням за свого суверена лише тому, що той є водночас і його сеньйором» [1, с. 392]. Крім того, десь у

XII-XIII ст. навколо феодальних монархів утворився цілий цикл легенд і забобонів. Зокрема, як зазначав з цього приводу М. Блок, «вважалося, що королі Франції, принаймні після Філіпа Першого, а, може, навіть, після Роберта Благочестивого, та королі Англії після Генріха Першого мали силу лікувати певні хвороби накладанням рук. Коли в 1081 р. імператор Генріх Четвертий – до речі, відлучений від церкви, – їхав через Тоскану, селяни вибігали йому назустріч й намагалися торкнутися його одягу, переконані, що цей доторк забезпечить їм добрий врожай» [1, с. 390]. Аналогічно була ситуація і в Японії: «Персонаж священний, як і наші королі, й набагато ближчий, ніж вони, до божества, імператор, у Країні Східного Сонця, залишався де-юре сувереном усього народу» [1, с. 391-392]. Як ми бачимо, багато в чому влада феодальних монархів мала сакральний характер – їхня влада вважалася такою, що походить від Бога.

В епоху Просвітництва місце суверенітету Бога зайняв суверенітет Народу. Втіленням же Народу певної країни поступово стає нація. Тепер королів стали розглядати перш за все як національних лідерів. Таке ставлення збереглося й до наших днів і саме на цьому, на нашу думку, засновано той факт, що навіть в умовах позбавлення монарха реальної державної влади, його вплив є досить значним: він є не лише і не стільки державним лідером, главою держави тощо, скільки національним лідером. Це й дозволяє монарху мати значний авторитет серед підданих і впливати на стан справ у країні.

На відміну від монархій, в умовах республіки влада національного лідера завжди йшла знизу. Наприклад, президента завжди обирали громадяни країни. При цьому вони обирають саме *національного лідера*, а не *главу держави*, голову уряду, спікера парламенту тощо. Саме тому, на нашу думку, не зовсім коректним уявляється домінуюче в конституційному праві (його, зокрема, дотримуються такі вчені, як В. Кайнов, С. Паречина, Д. Тесленко, Ю. Тодика, В. Шатіло, В. Яворський та ін.) припущення, що поняття «глава держави» є родовим відносно понять «президент» і «монарх».

Така точка зору, за нашими переконаннями, не відповідає дійсності за двома параметрами: соціокультурним та конституційно-логічним. Так, відповідно до соціокультурного параметру, слід згадати, що, як вже зазначалося, обираючи президента, громадяни обирають свого національного лідера, а не главу держави, голову уряду, спікера парламенту тощо. Тут президент сприймається саме як національний лідер.

Не менш важливим, з нашої точки зору, є й конституційно-логічний параметр. Річ у тім, що жодна конституція світу не передбачає такої посади як «монарх», проте у більшості конституцій світу існує пост «президента». «Монарх», на нашу думку, є лише теоретичним конструктом. Його конституційним втіленням є відповідний титул: король (Велика Британія, Іспанія), емір (Кувейт, Катар), князь (Ліхтенштейн, Монако), султан (Оман, Бруней), імператор (Ефіопія до 1975 р., сучасна Японія). Водночас «президент» одночасно є і теоретичним конструктом, і має своє конституційне втілення. Така ситуація фактично й дозволяє називати президентами голову Президії Верховної Ради СРСР М. Калініна або голову Української Центральної Ради УНР М. Грушевського, хоча фактично президента ані в СРСР (до 1990 р.), ані в УНР не передбачалося.

У зв'язку з цим, на нашу думку, слід створити теоретичний конструкт власне для республіканської форми правління – республікатор (юридично відповідальний та обраний на певний термін або безстроково національний лідер). У цьому випадку категорія «національний лідер» отримує два теоретичні втілення залежно від форми правління: *монарх* (в умовах монархії), який передбачає юридичну невідповідальність, спадковість (у більшості країн) та безстроковість і *республікатор* (в умовах республіки), для котрого характерно: юридична відповідальність, виборність та строковість повноважень (у більшості країн). У свою чергу теоретичні конструкти монарх та республікатор мають свої загальні конституційні втілення: король, князь, султан, емір – монархи, та президент, голова, керівник – республікатори. *Конкретним же конституційним*

втіленням монарха та республікатора стає поєднання загального конституційного втілення та назви країни. Саме таким чином з'являються Король Іспанії, Князь Монако, Султан Брунею, Емір Кувейту, Президент України, Голова КНР, Керівник ІРІ. Усі вони фактично виступають національними лідерами. Отже, з нашої точки зору, не слід погоджуватися з точкою зору дослідників, котрі визначають главу держави як родову категорію відносно монарха чи президента. На нашу думку, монарх, а тим більше президент є більш широкою категорією, ніж глава держави, адже президент може бути не лише главою держави, а й главою виконавчої влади (як в США), арбітром (Франція), або взагалі мати невизначений конституційний статус (ФРН). Таким чином, якщо в конституції передбачається, що «президент є главою держави», то це, фактично, означає, що президент (національний лідер) обіймає пост (керівну посаду) глави держави. Як слушно зазначав з цього приводу американський дослідник Стівен Хесс: «...президентство додає сил людині, котра є президентом» [7, с. 11]. Щоб зрозуміти, які саме можливості одержує національний лідер в результаті цього, слід більш детально зупинитися на аналізі інституту та статусу глави держави. Для цього, перш за все, слід зазначити, що у теоретичному плані термін «глава держави» є збірним і являє собою втілення спеціального органу, який не є схожим на інші державні органи.

У науці конституційного права категорія «глави держави» розкривається через два поняття: «інститут глави держави» та «статус глави держави».

Інститут глави держави можна розглядати як інститут держави і як інститут права (правовий інститут). Під інститутом держави розуміється відносно відокремлена частина державної структури, що має певну автономію.

На нашу думку, інститут глави держави є саме інститутом держави, інститутом державності.

Аналізуючи співвідношення понять «інститут глави держави» та «статус глави держави», необхідно звернутися до вже напрацьованого досвіду українських і російських конституціоналістів. Так, на сьогодні здебільшого

закріпилася думка про те, що статус глави держави є частиною правового інституту глави держави. Таке положення вперше було подано на розгляд І. Хутинаєвим [6, с. 26-27] і на сьогодні підтримано більшістю дослідників інституту президентства. Зокрема, А. Ш.-огли Султанов, порівнюючи конституційно-правовий статус президентів Азербайджану та Росії, зазначав: «На відміну від правового статусу президента, нормативний обсяг інституту президента є більш ширшим. Він утворюється за рахунок правових норм, що визначають не лише функціонування, а й обрання (призначення) президента» [5, с. 28]. Аналізуючи ж структуру інституту президента, вчений включив до нього наступні субінститути (підінститути): порядок виборів президента (у тому числі й інавгурацію); положення президента у структурі вищих органів державної влади (конституційний статус – структурний підінститут); функції та повноваження президента (конституційний статус – функціональний підінститут); припинення виконання повноважень президента [5, с. 54-55]. Сам же інститут президента ним було визначено як «...сукупність конституційно-правових норм, що регулюють формування і функціонування президентської влади» [5, с. 54]. Утім, на нашу думку, такий поділ інституту на формування глави держави (не статус) та функціонування глави держави (статус) є дещо штучним, адже, як цілком слушно припускав у своїй дисертації доктор юридичних наук В. Кайнов: «...президент може мати певний статус лише після обрання та інавгурації» [2, с. 42]. Тим самим категорія статусу розширюється: до структурного (положення в системі органів) та функціонального (функції, повноваження та відповідальність) статусу додається статус організаційний (формування та припинення повноважень).

Таке розширення є близьким і для інших вчених. Зокрема, Н. Колобаєва у своїй дисертації згадує про доктора юридичних наук В. Суворова, який «розкриває конституційний статус Президента Російської Федерації саме через інститут Президента, ставлячи знак рівності між конституційним статусом Президента Російської Федерації та відповідним інститутом» [3, с. 18-19].

На нашу думку, такий підхід є достатньо вірним. Але він, утім, потребує певного уточнення, яке й здійснив д-р юрид. наук В. Маліновський. Зокрема, вчений цілком слушно, на нашу думку, зазначав: «Конституційний статус є змістом, що «червоною ниткою» пронизує усі норми й деталі відносин, що складаються на їх основі» [4, с. 69]. Щодо інституту глави держави, то він наголошував на тому, що «...інститут зажди є формальним» [Там само, с. 61].

Таким чином, поєднуючи ідеї В. Маліновського та В. Суворова, ми можемо зробити висновок, що категорії «інститут глави держави» (інститут держави) та «статус глави держави» співвідносяться між собою як форма (інститут) та зміст (статус), тобто інститут глави держави розкривається через його статус.

Таким чином, категорія «національний лідер» розкривається як через форму правління (монарх в умовах монархії та республікатор в умовах республіки), так і через статус (глава держави). Водночас монарх і республікатор мають свої конституційні втілення, основними серед яких є король (для монархії) та президент (для республіки). Отже категорія «президент» є домінуючою відносно категорії «глава держави», адже останнім пояснюється той статус, який займає лідер нації в державному апараті. При цьому, сам статус глави держави враховує не лише його місце в системі державних органів та висвітлює його функціональну характеристику, а й врегульовує порядок заміщення ним посади.

Дослідивши ж інститут глави держави як основну статусну характеристику національного лідерства, ми зробили лише перші, але теоретично й методологічно необхідні кроки у напрямі розкриття досліджуваної теми. Для того ж, щоб повністю пізнати природу означеного інституту, потрібно неухильно слідувати шляхом наповнення його конкретним змістом.

Список літератури:

1. Блок М. Феодальне суспільство / М. Блок ; [пер. з фр. В. Шовкуна]. – К. : Всесвіт, 2002. – 528 с.

2. *Кайнов В. И.* Институт президентства: конституционно-правовой статус: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Владимир Иванович Кайнов. – СПб., 1999. – 371 с.
3. *Колобаева Н. Е.* Конституционно-правовой статус Президента Российской Федерации (вопросы теории и практики) : дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук : 12.00.02 / Наталья Евгеньевна Колобаева. – Екатеринбург, 2007. – 224 с.
4. *Малиновский В. А.* Президент Республики Казахстан: институт, функции и инструменты власти: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Виктор Александрович Малиновский. – Алматы, 2004. – 318 с.
5. *Султанов А. Ш-оглы.* Конституционно-правовой статус Президентов Азербайджанской Республики и Российской Федерации (опыт сравнительного исследования) : дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук. : 12.00.02 / Азад Шир-оглы Султанов. – М., 1997. – 240 с.
6. *Хутинаев И. Д.* Институт президента Российской Федерации: дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук : 12.00.02 / Игорь Дмитриевич Хутинаев. – М., 1994. – 134 с.
7. *Hess S.* Organizing the Presidency / S. Hess. – Washington : The Brookings Institution, 1988. – 273 p.
8. *Kellerman B.* The Political Presidency: Practice of Leadership / B. Kellerman. – N-Y. ; Oxford : Oxford University Press, 1984. – 300 p.

Сухонос В. В. Национальный лидер как глава государства: теоретический конструкт, конституционное воплощение, правовой статус.

Анализируется институт главы государства в контексте национального лидерства. В частности, глава государства рассматривается как статус национального лидера, каковым считается монарх либо президент. Также внимание уделяется соотношению категорий «институт главы государства» и «статус главы государства».

Ключевые слова: глава государства, республика, монархия, монарх, президент, король.

Sukhonos V. V. National Leader as Head of State: a Theoretical Construct, the Constitutional Embodiment, the Legal Status.

The institution of Head of State is analyzed in the context of national leadership. In particular, the head of state is regarded as a status of a national leader. A national leader is considered of the monarch or the president. Also the article focuses on the correlation of the categories «the institute of the head of state» and «status of head of state».

Key words: the head of state, republic, monarchy, monarch, president, king.